

KAFKAS SAVAŞLARI ESNASINDA “İMÂM-I HÂDİS” KİMLİĞİ PROBLEMİ (1812-1825)

Mustafa AYDIN*

ÖZET

Bu makalede, Rusların Kafkasya'yı işgale başladığı XVIII. yüzyıl sonlarından işgalin genişleyerek devam ettiği XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar ki safhada Kafkas halklarının Rus işgaline karşı örgütleyen ve liderlik eden imamlara (İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat, İmam Şaniil) bir belgeye dayanılarak “İmam Hadis” adında bir imamın daha ilave edilip edilemeyeceği hususuna yine bir belgeyle cevap aranmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Çeçen, Rus, İmam Mansur, İmam Hadis, İmâm-ı Hâdis, Çeçenistan, Nazran Kalesi, Demirkapı, Anapa.

Çeçen halkının Rus işgaline karşı günümüzde de devam eden mücadelesi çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu süreç özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmasının ardından yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması¹ ile birlikte ivme kazanmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz şartları iyi değerlendiren Ruslar 1783'de Kırım² ilhak etmiş ve yine ay-

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi.

¹ Antlaşmaya göre Küçük ve Büyük Kabartaylar Ruslara bırakılmıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, XXVI, 526.

² Kırım'ın ilhakıyla ilgili bk. John W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, VI, Gotha 1859, 212-396 fasılaları; V.D. Smirnov, *Kırımское Ханство под Верховенством Османской Порты в XVIII Столти*, Odessa 1889; Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge 1970; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 201-211.

nı yıl Kafkaslarda kendine dinî olarak en yakın millet olan Gürcülerle hamilik antlaşması³ yaparak bölge üzerindeki etkisini giderek hissettirmeye başlamışlardır.

Rusların bu hamlelerini dikkatle takip eden Osmanlı Devleti hem Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kaybettiklerini hem de Kırım'ı geri alma düşüncesiyle 1787-1791 yılları arasında Rusya ile girdiği savaştan istediği neticeyi alamamıştır. Ancak bu savaş sırasında Kafkas halklarının Rus işgalci güçlerine karşı verdikleri mücadele Osmanlı Devleti yöneticilerince dikkat ve ilgiyle takip edilmiştir. Nitekim Ruslara karşı verilen mücadelenin lideri ve örgütleyicisi olan İmam Mansur⁴ hakkında Osmanlı Arşivi ve Rus kaynaklarında yer alan bilgi ve belgelere dayanarak yapılan yayınlar meselenin önemine işaret eder niteliktedir.

İmam Mansur'un Ruslara karşı verdiği mücadele esnasında 1791'de esir düşmesi ve 13 Nisan 1794'de ölümünün ardından Kafkas mücadelesinde İmam Gazi Muhammed'e⁵ (1789-1834) kadar olan süreçte yazılı kaynaklarda başka bir imama tesadüf edilmemektedir. Ancak bu durum 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sürdüğü esnada bir Osmanlı belgesinde başka bir imamdan, İmâm-ı Hâdis'ten söz edilmesi üzerine değişmiştir. Böylece, "acaba bilinen dört imamdan⁶ başka imam ya da imamlar mı var?" sorusunu akıllara getirmiştir. Zira bu hususla ilgili ilk belgeyi bulan Tarık Cemal Kutlu "Kuzey Kafkasya" dergisinde "Gazavat döneminde İmam Hadis" başlıklı makalesinde yeni bir imamın müjdesini vermiştir.⁷ Kutlu'nun transkribini, sadeleştirmesini ve fotokopisini verdiği belgede İmâm-ı Hâdis ile ilgili; Çeçen kalesi halkından İmam Hadis adında birinin ortaya çıktığı, Çeçen halkının kendine tabi olduğu ve yirmi binden fazla bir topluluk ile Tuna benzeri Çeçen nehrinden geçerek Nazran kalesini muhasara edip aldığı, halkı katledip içindeki binaları yaktıktan sonra çok sayıda esirle Çeçenistan'a döndüğü ifade edildikten sonra, yeniden hazırlık yaptığı, ancak ne mahalle gideceği henüz belli olmadığından bu durumun Ruslarda endişeye yol açtığı ve Demirkapı'nın istihkamıyla meşgul oldukları istihbar olunduğu zikredilerek Nazran'ın Demirkapı'ya altı konak mesafede olduğu bilgisi de bir not olarak belgeye eklenmiştir.⁸

Bu arada Kutlu'nun "İmam Hadis" diye okuduğu kelimeye yanlış anlamaların önüne geçmek için açıklık getirmekte fayda görülmektedir. Metinde zikredilen "Hâdis" kelimesi "sonradan ortaya çıkan, meydana gelen, yeni çıkan" gibi anlamlara gelmekte olup, kanaatimce kelime bir isme karşılık gelmekten ziyade İmam Mansur'dan sonra ortaya çıkan imamı tarif etmek için yani, "yeni ortaya çıkan, adı bilinmeyen imam" anlamında "İmâm-ı Hâdis" şeklinde kullanılmış olsa gerektir.

Bununla birlikte Kutlu'nun makalesinde de belirttiği gibi belgede İmâm-ı Hâdis ile ilgili bilgiler çok sınırlı olup, ilave yeni belge ve bilgilere ihtiyaç duyulduğu muhakkaktır. Bu bağlamda biz de konuya katkıda bulunacağımızı umduğumuz bir belge-

³ M. Gluşakov, "Oçerki iz İstorii Gruzii i Prisoedinenie eya k Rossi", *Kavkazski Vestnik*, nr:7 (İyol 1900), s. 15-35; Niko Berdzenişvili-Simon Çanaşia, *Gürcistan Tarihi*, İstanbul 1997, s. 292-294.

⁴ İmam Mansur ile ilgili bk. John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil*, (3. baskı), İstanbul 1995, s. 64-79; Tarık Cemal Kutlu, *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Türk Tarihlerinde Kuzey Kafkasya'nın İlk Millî Mücadelesi ve Önderi İmam Mansur*, İstanbul 1987; Sarcaoğlu, *a.g.e.*, s. 224-225.

⁵ Gazi Muhammed'in imam olması büyük ihtimalle 1827'den sonradır. Bununla ilgili bk. Baddeley, *a.g.e.*, s. 237 vd; Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, İstanbul 2005, s. 195-197. Gazi Muhammed ile ilgili daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Muhammed Tahir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, İstanbul 1999.

⁶ Bunlar, İmam Mansur, Gazi Muhammed, İmam Hamzat (1789-1834) ve İmam Şamil (1789-1871)'dir.

⁷ Tarık Cemal Kutlu, "Gazavat döneminde İmam Hadis", *Kuzey Kafkasya*, sayı:44 (Ağustos-Eylül 1977), s. 2.

⁸ Kutlu, *a.g.m.*, 2-5; Kutlu aynı bilgilere *Çeçen Direniş Tarihi* adlı eserinde de özetleyerek yer vermektedir. Bununla ilgili bk., *a.g.e.*, s. 154-155.

yi⁹ yayınlayarak konuya bir yorum getirmek istedik. 1825 tarihli olan şukka, Anapa Kaymakamı Abdullah Paşa tarafından Anapa Muhafızı ve Trabzon Valisi El-hac Hasan Paşa'ya gönderilmiştir. Abdullah Paşa'nın iki bent olarak kaleme aldığı şukkanın ilk bendinde, Rus generalin (A.L. Ermolov) Çarguşa'ya gelişi ve ardından Abazin kabilesinin Ruslara karşı kazandığı zaferden bahis edildikten sonra, ikinci bentte İmâm-ı Hâdis'e yer verilmiştir. Daha önceki belgede olduğu gibi bu belgede de İmâm-ı Hâdis ile ilgili herhangi bir tanımlama yapılmadan doğrudan İmâm-ı Hâdis hususuna değinilerek, "dolaşan söylentilere göre doğu tarafta İmâm-ı Hâdis adında bir şahsın ortaya çıktığı, Rus askeriyle savaştığı, birkaç kalesini aldığı, şimdi Kızlar kalesi üzerine yürüyeceği ve hatta asker sayısının günden güne arttığı, etraftan da kendine tabi olanların bulunduğu"nın belirtilmesinin ardından, Paşa'nın kendisi de İmâm-ı Hâdis'i ve yaptıklarını merak ettiği ve anlatılanların doğru olup olmadığını araştırmak için de Çeçenistan'a adam gönderdiği ifade edilmiştir.

Abdullah Paşa'nın gönderdiği şukka Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın eline geçerek geçmez o da hükümet merkezine gönderdiği mektubunda¹⁰ Ahmed Paşa'nın İmâm-ı Hâdis ile ilgili zikrettiği bilgileri aynen tekrarlamıştır.

İmam-ı Hâdis ile ilgili bu iki belgeyi yazılış açısından incelediğimizde Kutlu'nun neşrettiği belge 9 Cemaziyelevvel 1227 (21 Mayıs 1812) tarihli olup, diğer belge ise 11 Rebiyülâhîr 1241 (22 Kasım 1825) tarihlidir. Her iki belge arasında 13 yılı aşkın bir fark olduğu görülmektedir. Bu durumda her iki belgede zikredilen kişinin aynı olma ihtimali çok zayıftır. Öyle olmayıp da aynı kişi olduğunu farz ettiğimizde, belgede daha önceki kişiden bahis edilmeyişi tuhaf görünmekle birlikte, bunu o bölgeye gönderilen kale komutanlarının daha önceki bilgi ve belgeden habersiz olduğuna ya da bu bilgi ve belgenin hükümet çevresinde çok sınırlı kimselerin aşına olup diğerlerinin bilgi sahibi olmadığına veya bu kişinin şöhretli biri olmadığına yordduğumuzda, bu sefer belgenin içeriğinden yola çıkarak durum saptaması yapmak gerekmektedir. Bu durumda her iki belgeyi içerik açısından incelediğimizde, 1812 tarihli ilk belgede İmâm-ı Hâdis ile ilgili bilgi verilirken, "İmam-ı Hâdis nâm bir şahıs zuhûr etti" ifadesi, 1825 yılında yazılmış olan belgede de, "İmam-ı Hâdis nâmında bir şahıs peyda ve hurûç eylemiş" şeklinde tekrarlanmıştır. Her iki tanımlamada farklı imamlardan söz edildiği açıktır. Aynı şekilde ilk belgede "İmam-ı Hâdis'in keramet göstererek Çeçen halkını kendine tabi kıldığı" belirtilirken ikinci belgede, "...yanındaki askeri gün be gün ziyadelenmekte ve etraftan tabi'iyet olunmaktadır" tarzı benzer ifade yine yeni bir İmam ile karşı karşıya olduğumuz intibaini vermektedir. Her iki belgedeki benzeri ifade biçimleri bunların aynı şahıs olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Zira aynı şahıs olduğunu varsaydığımızda, bu sefer neden 13 yıl sonraki bir belgede adı tam olarak zikredilmediği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu da İmam-ı Hâdisler'in yani isimsiz imamların şartların zorlamasıyla ortaya çıktıklarını ve birden fazla olabileceklere işaret etmektedir. Ancak bunlarla ilgili kesin bir şey var ise başarılarının devamlı olmayıp, bilakis mevzi başarılar şeklinde olduğudur. Bu da kendileri ile ilgili bilgi akışımı sürekli kılmamakta adeta bir ara parlayan kıvılcım misali yanıp söndükleri izlenimi vermektedir. Ayrıca konu ile ilgili dönemin önde gelen Rus kaynaklarında¹¹ İmam-ı Hâdisler'le

⁹ BOA, HH, 31452-B, (11 Rebiyülâhîr 1241/22 Kasım 1825), Şukka.

¹⁰ HH, 31452-A, (23 Rebiyülâhîr 1241/4 Aralık 1825). Anapa Muhafızı ve Trabzon Valisi El-hac Hasan Paşa'nın mektubu.

¹¹ V.A. Potto, *Kavkazskaya Voyna*, II, Stavrapol 1994; A.V. Fadeev, *Rossiya i Kavkaz*, Moskva 1960; N.A. Smirnov, *Müridizm na Kavkaze*, Moskva 1963.

ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaması tezimizi doğrular niteliktedir. Netice olarak İmâm-ı Hâdisleri bölge halkına uzun yıllar liderlik yapan kişiler olmaktan ziyade kısmi başarılarıyla temayüz edip, kaybolmuş kahramanlar olarak vasıflandırmak daha doğru gibi görünmektedir.

Anapa Ka'immakamı Abdullah Paşa'nın Trabzon Valisine meb'ûs şukkasıdır

Kabâ'il bey ve özden ve ulemâ ve ihtiyarlarından bundan akdem savb-ı sâmililerine gönderildiği avânda Rusya Ceneralı Amilof top ve mühimmât ve edevât-ı harbiye ve külliye üzere askeriye ile Carguşa nam mahalle gelüp, ikamet ve karar ve kabâ'il tarafına dest-dırâz-ı hasâr eylemekden hâli olmadığı ecilden şurût-ı müsâleha usullerini ohşayarak kendüsüne mektub tahrîriyle adamımız ihrâc ve cevâbıyla avdet ve mektûbumuza mukabil yazub gönderdiği zebîresi dahi mukaddemâ savb-ı velinî'amîlerine takdîm-i âbidânem kılınmış idi. Elçiler bu cânibden âzim olduklarından çend rûz sonra ceneral-ı mersûm izhâr-ı adüvv ve hasmiyet ile Abazin kabâ'ili üzerine hareket edüb kabâ'il-i mezbûr dilâverleri dahi da'imâ basfret üzre olduklarından Rusyalının ol vechile sû-i kasd niyetiyle üzerlerine hareket eylediğini bilüb ve mukabelesine çıkub muhârebeye tasaddi ve var kuvvetlerini bazı-yı iktidâra getürüb Rusya askeri üzerine tehâcum eylediklerinden tâb-âver-i tahammül edemeyüb perîşân ve niceleri hâke yeksân olarak yine varub Çarguşaya kapanub ikamet üzre iken Abazin kabilesi askeri ve Kabarta kabâ'ili askerinden dahi mahlût olarak Rusyalunun verâsını bırakmayub kapanmış olduğu Çarguşaya dahi varub ol tarafdân Rusyaluyı koparub mağlûben ve me'yûsen Kuban nehrine uğurladub karşı tarafa geçürüb asker-i kabâ'il yine arkalarından gidüb ceneral-ı mersûm dahi verâsına bakamayub kabâ'il askeri on beş yirmi gün kadar güzâr ve bir Rusya karyesini alub satub ve Kabarta güçlerinden dahi birkaç yüz hâne kaldırub berü tarafa geçürmüş olduklarını kabâ'il adamlarından ba'zıları gelüb ifâde eylemeleriyle bu havâlinin nik ü bed zuhûr iden ahvâlini iş'âra mübâderet eylemek vâcibe-i zimmetim olmağla ifâde-i âbidânem kılındığı

Ve Rusyalunun bu günlerde bir ziyıyıklık hâli olmağın ne cihetden olduğu ma'lûm değil lâkin bu havâlide bu günlerde begâyet tevâtür ve müştehiridir ki şark tarafdân İmâm-ı Hâdis nâmında bir şahıs peyda ve hurûç eylemiş ve Rusya askeriyle da'imâ muhârebe iderek birkaç kal'asını ahz ve şimdi Kızlar kal'ası nâm kal'anın üzerine hareket edecek olmuş ve yanında askeri gün be gün ziyâdelenmekte ve etraftan tabi'iyet olunmaktadır deyü begâyet tevâtüren haber virmeleriyle bu kulları dahi şu İmâm-ı Hâdis dedikleri şahıs ne misüllü adamdır ve bu güne muhârebeye tasaddi ile bu derece metânet ve kal'alar aldığı ve Kızlar kal'asına gelecek olduğu vâki' ve sahîh midir şu havâdis-i mütevâtırının bir gavrına vâsıl ve netîcesine itilâ' hâsıl edeyim deyü tarih-i arızamdan mukaddem adamımız kulları ihrâc ve irsâl olundu idi. İmâm-ı mûmâileyhin olduğu mesâfe mahal-i ba'ide olduğundan adamımız avdet ve zuhûr eylemedi. Bimennihi-teâla bundan sonra vürüd ederler ise keyfiyet-i mezbûrun vukû'-i hâli savb-ı velinî'amîlerine takdim ve iş'âra mübâderet kılınacağı karîn-i ilm-i devletleri buyurdukdâ bâki emr ü fermân velinimet-biminnetim devletlü efendim hazretlerindir

I-I R. 1241
Mühür
Bende Abdullah

دوئلو و طغیان سنج اتم حوزو

قیان باج و اوژده و علملا و اختیاراتیله بانه اتم صوب ساریله کدورلری اوزده دئی خیزلی عاملتی طوب و دینار و ادوان حوب و کیشیلدی
 ایه چارکوشتم کتدی کایر. اقامت و قیاق طرزه دست و ازارشار ایگله حال اولوق ایگله شریطه صالی اصد لایق اولمش. دئی کتوسه
 کتوب تجربه ادرین اخواج و جویایله عودت و کتوبزه مقابن یازیب کونویکی زیروه دئی مهقما صدمه و طغیانیه تقدیم عابدانم قلنشدیه ایطیر
 بوجاندم خانم اولوقلرله چند روز صکره جنرال رسم و طیاره و شصیت ایله بازارت قیاقی اوژده حوکمت ایدرین قیاقی فریید و اوژده
 دئی دامنا بصیرت اوژده اولوقلرله روسیه لیبلیک اولوقلرله سو قصد شیشله اوژده حوکمت ایدرینک بیلدی و مقابله سنه حقیق حاکماریه
 قصدی. و وارقد قیاقی باغوی اقداره کتورس روسیه عسکره اوژده تهاجم ایگله کوزدم تاب اوژده ایده بیک بریشام و بیجه ای خاکار کیماس
 اوژده سنه دویب چارکوشتم قیاقی اقامت اوژده ایگله بازارت قیاقی عسکره و قیاقیله قیاقی عسکره دئی مخلوط اولورم روسیه لوبلیک
 و روسی برقیوب قیاقی اولوقلرله چارکوشتم دئی واردها اولوقلرله روسیه لوبلیک قویارویب منلوبا و میانس قویام تهرینه اوژده روس
 قارنو طرزه کتورس عسکر قیاقی ایله اقداره کتورس جنرال رسم دئی وارنده بازارت قیاقی عسکره اوژده ایگله کیم کتورس کتور و روسیه
 قویاقی ایگله صاندر و قیاقیله کولرله دئی برنا جویز خانم قالدیریل برن طرزه کتورس اولوقلرله قیاقی اولوردم بعضیله کتورس اقداره
 ایله ایله بوجه ایفک نایح و بولور ایتم احوالی اشعاره صابوت ایملت واجیه دنیم اولوقلره اقداره عابدانم قلدی

دروسیه لوبلیک بولورده برمنقار خان اولوقلرله تهاجم اولوقلرله مقدم دئی کیم بوجه ایله بولورده بقایه قویاق و ششم و کتورس طرزه
 ام هارت نامده بر شخص بیاه و فرج ایلمتی و روسیه عسکرله دامنا کاره ایدرس بر قیاق قلدی کتورس اقداره و ششم کتورس قیاق قلدی
 اوژده حوکمت ایله حاکم اولوقلرله و یا کتورس عسکره کتورس بولورده زیاده کتورده و اطرافله شصیت اولوقلرله و ریبه بقایه تهاجم قیاق قلدی بولورده
 دئی شویام هارت بولورس شصیت نیشیو ایدور و کتورس بولورده روسیه لوبلیک بولورده بولورده شصیت و قلدی کتورس قیاقی اولوقلر
 واقع و شصیت کتورس متوازه نایح بر عودت و شصیت ایدور حاکم ایدریم دئی تاریخ بولورده مقدم ایدور قویاق اخواج و کتورس
 اولوقلرله ایلم مقابله ایله اولوقلرله سانه کتورس ایدور اولوقلرله ایدور عودت و طرزه ایلمی بولورده بولورده کتورس و اوژده ایگله کتورس
 بولورس و قیاق حال صوب و طغیانیه تقدیم و اشعاره صابوت قلدی قیاقی قیاقی بولورده باغ اوزده و کتورس بولورده کتورس قلدی

Handwritten notes or signatures in the bottom right corner.